

Klassikoesittely

Tarmo Malmberg

Porvarillisen julkisuuden synty kulttuurijulkisuutena 1700-luvulla

Ernst Manheim. *Die Träger der öffentlichen Meinung: Studien zur Soziologie der Öffentlichkeit*. Brunn: Rudolf M. Rohrer, 1933.

Julkisuus on ollut mediatutkijoiden erityisen mielenkiinnon kohteena kolmena eri ajanjaksona: 1900-luvun taitteesta 1930-luvulle, 1960–1970-luvulla ja 1990-luvulta nykyyhetkeen. Näistä toinen ajanjakso on edelleen tuttu Jürgen Habermasin *Julkisuuden rakennemuutos* -kirjan (1962) ansiosta. Ensimmäinen vaihe oli pitkään unohduksissa, mutta nyttemmin sen alkupuoli, eritoten Gabriel Tarden *L'opinion et la foule* (1901) ja Robert E. Parkin *Masse und Publikum* (1904), on saanut osakseen kasvavaa huomiota. Sen sijaan pimentoon on paljolti jäänyt Saksassa Weimarin tasavallan aikana suoritettu 1920-luvun ja 1930-luvun alun tutkimus. Yksi tämän vaiheen tärkeä työ on Ernst Manheimin vuonna 1933 julkaisema *Die Träger der öffentlichen Meinung: Studien zur Soziologie der Öffentlichkeit* (Yleisen mielipiteen kantajat: tutkimuksia julkisuuden sosiologiasta). Siinä Manheim rekonstruoi yksityiskohtaisesti porvarillisen julkisuuden synnyn Saksassa. Päinvastoin kuin Habermas, jonka ensisijaisena kiinnostuksen kohteena on poliittinen julkisuus, Manheim keskittyy kulttuurijulkisuuteen. Näin Manheimin avulla voi paremmin ymmärtää ei ainoastaan Habermasin esitystä, vaan myös porvarillis-liberaalin julkisuusajattelun perusidea.

Ernst Manheim (1900–2002) kuului saksalaiseen sosiologipolveen, joka Hitlerin valtaan noustua joutui lähtemään maanpakoon, ja hän suorittikin pääosan elämäntyöstään Yhdysvalloissa. Weimarin tasavallan aikana oli Manheim niitä yhteiskuntatieteilijöitä, jotka tunsivat vetoa julkisuuden, yleisen mielipiteen ja yleisön tutkimukseen. Tunnetuin tämän ryhmän aikaansaannoksista on Ferdinand Tönniesin laaja *Kritik der öffentlichen Meinung* (1922). Lähempänä mediatutkimusta on sen sijaan Alfred Petersin *Die Zeitung und ihr Publikum* (1930), jonka johdanto löytyy suomennettuna *Tiedotustutkimus*-lehden numerosta 2/1985 otsikolla ”Sanomalehtitieteen metodi ja kohde”. Ehkä Manheimin työ on Weimarin kauden töistä tällä hetkellä sikäli puhuttelevin, että se täydentää Habermasin julkisuusteoriaa. Hallitsevassa englanninkielisessä mediatutkimuksessahan ei 1990-luvulta alkaneessa julkisuusaiheen käsittelyssä ole yleen- sä otettu huomioon kulttuuri- ja poliittisen julkisuuden eroa.

Työnsä johdanto-osassa Manheim perustelee julkisuuden sosiologisen merkityksen. Tätä voi valaista hänen tekemällään erottelulla kahden termin välillä, jotka molemmat tarkoittavat suomeksi julkisuutta. Nämä termit ovat *Publizität* ja *Öffentlichkeit*. Vaikka Manheim ei pitäydy johdonmukaisesti esittämäänsä käsite-erotteluun, se on kuitenkin hänen työnsä kannalta olennainen. *Publizität* viittaa siihen, että modernia yhteiskuntaa luonnehtii ihmisten välittömien suhteiden välillistyminen tai, kuten nykyään sanotaan, medioituminen (Manheim käyttää ilmiöstä termiä *Mediatisierung*). Manheim kuvaa asiaa saksan kielen sanan *Gesellschaft* kahdella eri merkityksellä, jotka myös englannin *society*-sanalla on. Yhtäältä *Gesellschaft* tarkoittaa seuraa, seuruetta, seurapiiriä ja yhdistystä, toisaalta yhteiskuntaa. Moderni maailma syntyy, kun ihmisten keskinäissuhteet eivät enää määriy yksinomaan seurallisten vuorovaikutusmuotojen kautta, vaan niihin lyö leimansa yhteiskunta jonain etäältä vaikuttavana kokonaisilmiönä. Yhtenä sen puolella on julkisuus *Publizität*-merkityksessä. Tämä tarkoittaa sitä, että yhteiskunta modernissa mielessä nojaa julkisuuteen yleisenä kategoriana, joka määrää ihmisten toimintaa ja vuorovaikutusta. *Öffentlichkeitilla* Manheim puolestaan tarkoittaa niitä erityisiä välineitä, joiden avulla julkisuus toimii. Näihin hänen kuvaamallaan 1700-luvulla kuuluvat joukkoviestimistä sanoma- ja aikakauslehdet.

Johdanto-osan jälkeen Manheim esittelee joitakin työkäsitteitä, joita hän tarvitsee historiallista analyysiaan varten. Tätä tutkimuksensa osaa hän kutsuu formaalisosiologiaksi. Formaalisosiologia tunnetaan varsinkin 1900-luvun alun saksalaisen sosiologian nimistä kuten Georg Simmel ja Leopold von Wiese. Sen keskeinen kiinnostus kohdistuu sosiaalisen vuorovaikutuksen muotojen analyysiin. Tällaisena formaalisosiologia ennakoii sosiaalisten verkostojen ja niiden eri tyyppien tutkimusta. Näitä muotoja Manheim kutsuu julkisuuden kerrostumiksi (*Schichten*). Ideana on se, että julkisuusfunktio voi olla erilaisilla sosiaalisilla ryhmillä ja muodostelmilla, esimerkiksi 1700-luvulla tärkeillä salaseuroilla. Ratkaisevaa on, että ryhmät toiminnassaan luovat pohjaa julkisuudelle tai suuntautuvat siihen. Näin Manheimin formaalisosiologia erottaa viisi julkisuustyyppiä, joista porvarillinen julkisuus nojaa yhteen. Sitä hän kutsuu transsendentaaliseksi julkisuudeksi. Kaksi muuta tässä yhteydessä esiteltävää tyyppiä ovat pluralistinen ja laadullinen julkisuus. Erottelun avulla Manheim pystyy perustelemaan, miksi julkisuuden sosiologia on osa viestinnän ja joukkoviestinnän tutkimusta. Samalla hän paikantaa sosiologian ja mediatutkimuksen liitoskohdan. Tämä tapahtuu retoriikan avulla.

Manheimille julkisuussosiologia (*publizistische Soziologie*), kuten retoriikkakin, tarkastelee puhujan ja kuulijan, siis yleisön välistä vuorovaikutusta. Pyrkinessään saamaan puolelleen yleisönsä puhuja asettaa sanansa sen mukaan, millaisena hän kuulijakuntansa näkee. Tämän vuorovaikutussuhteen nojalla Manheim erottaa julkisuusmuotoja toisistaan. Erottelua tehdessään Manheimin peruslähtökohtana on se, että julkisuus tähtää yhteisymmärryksen, vanhalla kielellä *res publican* muodostukseen. Transsendentaalinen, pluralistinen ja laadullinen julkisuus poikkeavat sen nojalla, miten ne tähän päämäärään pyrkivät.

Transsendentaalinen julkisuus on kyseessä silloin, kun puhuja kohdistaa sanansa kenelle tahansa. Toisin sanoen hän ei vetoa johonkin erityisyleisöön vaan kaikkiin ihmisiin. Käsitteen transsendentaalinen julkisuus Manheim lainaa Immanuel Kantin teoksesta *Ikuisen rauhaan*. Käsite tarkoittaa sitä, että yleisöään puhutellessaan puhuja transsendoi eli ylittää tai ohittaa kuulijoidensa yhteiskunnalliset ja poliittiset erot. Näin puhuja ei aseta sanojaan jonkin tietyn kuulijakunnan käsitysten mukaisesti, vaan tarkastelee asioita kaikkia ihmisiä yhdistävästä perspektiivistä. Tämä on myös porvarilli-

sen julkisuuden keskeinen lähtökohta: julkisuus on tai sen tulee olla tila, jossa ihmiset voivat kohdata toisensa ihmisinä yleensä, eivät ainoastaan yhteiskunnallisina ja poliittisina henkilöinä. Tämän tilan mahdollistavat subjektit voidaan käsitteellistää eri tavoin. Ne voidaan ymmärtää järjen valtakunnan kansalaisina, moraalisubjekteina tai *homo oeconomicuksina*. Olennaista on, että subjektit astuvat yhteiskuntaan ja politiikkaan varustettuina tietyillä kaikille ihmisille kuuluvilla ominaisuuksilla. Tämä selittää, miksi porvarillisessa ajattelussa kulttuurijulkisuus historiallisesti ja loogisesti käy ennen poliittista julkisuutta: se luo porvarillisen yhteiskunnan (nyt *Gesellschaft*-sanana laajassa merkityksessä) normatiivis-moraalisen perustan. Tämä porvarillisen julkisuuden perusta luodaan ja sitä ennakoidaan välittömissä, intiimiyteen nojaavissa vuorovaikutustilanteissa. Habermas korostaa ihmisyyteen kasvattajana porvarillista perhettä, Mannheim erilaisia porvarissäädyn luomia yhdistyksiä, seuroja ja verkostoja. Ero tulee kaikeksi lähinnä siitä, että Mannheimille porvarillisen julkisuuden kultakausi sijoittuu 1700-luvun kulttuurijulkisuuden, kun taas Habermasille 1800-luvun poliittisen julkisuuden julkisuuden vaiheeseen.

Pluralistinen julkisuus eroaa jo lähtökohdassaan transsendentaalisesta vaihtoehdosta. Siinä puhuja lähtee yleisönsä erilaisuudesta, ei samanlaisuudesta. Tämä antaa hänen puheelleen taktisen luonteen: hän ei voi esittää asiaansa suoraan, koska hänen pitää ottaa huomioon eri yleisöt. Tämä johtuu julkisuuden yleisestä luonteesta. Julkisuushan, joka on vain toinen nimi joukkoviestinnälle, tarkoittaa sitä, ettei viestin lähettäjä voi kontrolloida sitä, kuka hänen sanomiansa ottaa vastaan ja millä tapaa. Pluralistisen julkisuuden tilassa tämä on ongelma, koska puhujan ei voi nojata samanlaiseen perusyksimielisyyteen, jolle transsendentaalinen julkisuus rakentuu. Jälkimmäisessä voidaan aina vedota ihmisten yhteiseen järkeen tai vastaavaan ominaisuuteen. Siksi transsendentaalinen julkisuus ei uhkaa hajota, mikä on ongelmana pluralistisessa vaihtoehdossa. Puhujan keskeisenä tehtävänä pluralistisessa tapauksessa onkin sanansa asettaminen taktisesti niin, että hän voi samalla kertaa vakuuttaa kaikkia yleisönsä. Yleisöt Mannheim jakaa kolmeen loogiseen tyyppiin, samaan tapaan kuin Stuart Hall dekodaaustavat: niihin, jotka ovat samaa mieltä puhujan kanssa, niihin, jotka eivät ole ratkaisseet kantaansa, ja niihin jotka ovat hänen kanssaan eri mieltä. Jos puhuja kohdistaa puheensa vain yhdelle ryhmälle, kaksi muuta jää tavoittamatta. Näin hänen on keksittävä sellainen puhestrategia, jota noudattamalla hän yhdelle kuulijakunnalle puhuessaan voi epäsuorasti puhua myös toisille.

Sekä transsendentaalisen että pluralistisen julkisuuden tilassa puhuja alusta alkaen pyrkii, joskin eri strategiaan tukeutuen, puhuttelemaan kaikkia. Laadullinen julkisuus on puolestaan kyseessä silloin, kun puhujan ensivaiheen yleisön valinnan kohteena ovat henkilöt jonkin erityisryhmän jäseninä. Tämä kaikeksi selittää Mannheimin terminvalintaa: laadullinen julkisuus tähtää ensin jonkin ryhmäkannan muodostukseen ennen kuin se kohdistuu suurelle yleisölle määrällisessä mielessä. Julkisuutta käytetään tällöin jonkin ryhmäkatsomuksen edustamiseen samalla, kun katsomusta myös levittää. Julkisen keskustelun luonteen avulla voi selvittää julkisuuden transsendentaalisen ja laadullisen tilan eroa. Transsendentaalisessa tilassa keskustelu tähtää jonkin avoimen asian ratkaisemiseksi. Näin keskustelun alkaessa ei tiedetä, mihin se päättyy. Laadullisessa tilassa jokin ryhmä on jo keskenään ratkaissut keskustelun lopputuloksen, ja keskustelu muiden kanssa toimii ainoastaan sen propagoimisen välineenä. Näin julkisuus saa heteronomisen, sen itsensä ulkopuolelta määräytyvän luonteen. Asian luonteen määrittäminen ei tarvitse julkisuutta, joka on vain sen levittämisen kanava.

Työnsä toisessa, historiallisessa osassa Manheim analysoi porvarillisen julkisuuden syntyä Saksassa 30-vuotisen sodan (1618–1648) jälkeen ja erityisesti 1700-luvun alusta 1770-lle. Siinä Manheim rekonstruoi transsendentaalisen julkisuuden synnyn porvaristolle ominaisena kulttuuri-, ehkä täsmällisemmin moraalijulkisuutena. Kyse on moraalijulkisuudesta siksi, että juuri porvarillinen moraalitai eetos luo pohjan koko porvarilliselle julkisuudelle: moraalit yhdistää sen, minkä yhteiskunta ja politiikka erottavat. Kyse on siis niistä välineistä ja medioista, joiden avulla yksilöiden ja ryhmien moraalikasvatus mahdollistuu. Tällä kohden julkisuussosiologia leikkaa mediatutkimusta.

Lehdistöhistoriassa 1700-luku tunnetaan niin kutsutuista moraalista viikkolehdistä. Niiden esikuvana olivat englantilaiset *Tatler* (per. 1709), *Spectator* (1711) ja *Guardian* (1713). Saksassa ilmestyi lukuisia vastaavia lehtiä vuosisadan alkupuolelta 1770-luvulle, jolloin niiden aika alkoi hiipua. Pelkästään vuosina 1740–1759 uusia lehtiä julkaistiin 133 nimikettä (Otto Groth). Moraaliset viikkolehdet olivat se joukkoviestintämedia, jonka avulla porvarissääty muodosti itsetietoisuuttaan kehittämällä transsendentaalisen julkisuuden ideaa kulttuuri-, erityisesti moraalijulkisuutena. Tälle itsetietoisuudelle – ja itsevarmuudelle – nojasi sitten 1770-luvulta eteenpäin hahmottunut porvarillinen poliittinen julkisuus, jonka avulla toteutettiin käytännön taistelu itsevaltiutta ja sääty-yhteiskuntaa vastaan.

Esityksensä historiallisessa osassa Manheim kuvaa 1700-luvun porvarillisen julkisuuden vaiheita Saksassa. Hän erottaa sanan suppeassa mielessä useita *Gesellschafteteja*, joissa porvariston edustajat keskinäisessä kansakäymisessä rakensivat uudenlaista yhteiskunnallista solidaarisuutta. Sille oli ominaista ei-hierarkkisuus, tittelien ja yhteiskunnallisen aseman karsiminen seurustelusta, tosin vain niiden kesken joilla oli sivistystä, varallisuutta ja kunniallinen asema yhteiskunnassa. Vapaamuurarit olivat näistä seuroista ja veljeskunnista se, jonka toiminta jatkuu edelleenkin. Muita olivat kieliveljeskunnat sekä isänmaallis-moraaliset ja saksalaiset seurukset. Niiden lähemmän toiminnan kuvaamisen sijaan on tässä kiinnostuksen kohteena se porvarillinen ideologia, jonka varassa uudenlainen ajatus julkisuudesta lepäsi. Habermas kuvaa sitä humanismin aatteena, ja Manheim selvittää yksityiskohtaisemmin sen syntyä. Näin voidaan samalla vielä täsmmentää kulttuuri- ja poliittisen julkisuuden eroa.

Poliittinen julkisuus tarkoittaa sitä julkisuuden osaa, joka käsittelee poliittisen toiminnan ja päätöksenteon kannalta olennaisia kysymyksiä. Näillä kysymyksillä on yleensä ajankohtainen merkitys. Kulttuurijulkisuus taas koskee sitä julkisuuden puolta, jossa käsitellään perustavia yleisinhimillisiä, ihmisenä olemisesta nousevia ongelmia. Siinä missä poliittinen julkisuus valmistaa ihmisiä yhteiskunnalliseen toimintaan, valmistaa kulttuurijulkisuus puolestaan *Bildungin*, itsekasvatukseen ja itsensä moraaliseen mutta myös muuhun kehittämiseen ihmisenä. Tämän Manheim näkee 1700-luvun aikaansaannoksena. Hän itse asiassa pitää porvarillista kulttuurijulkisuutta porvarillisen julkisuuden varsinaisena muotona. Tämä on ymmärrettävissä niin, että juuri sen varassa toteutetaan porvariston poliittinen ohjelma. Kantia mukaellen se nojaa teoreettisen, käytännöllisen ja esteettisen järjen luomalle ihmiskunnan ykseydelle, jonka keskuksena on moraalit. Tämä humanistinen utopia luodaan eri seuroissa ja veljeskunnissa, ja moraaliset viikkolehdet toimivat sen julkisen toteuttamisen mediana.

Entä mitä Manheim voi tarjota nykylukijalle? Korostan kolmea seikkaa: Manheimin formaalisosiologian antia julkisuustutkimukselle, hänen antamaansa esimerkkiä sosiologian ja mediatutkimuksen yhteistyöstä sekä sitä, missä suhteessa verkkoviestintän aikakaudella 1700-luvun mediahistoria on tullut uudelleen ajankohtaiseksi.

Julkisuuden tarkastelu yhtenä erittelemättömänä kokonaisuutena kaipaa rinnalleen julkisuusmuotojen luokittelua. Habermaskin erottaa neljä eri julkisuustyyppiä: antiikin, myöhäiskeskiajan ja uuden ajan kaksi (porvarillisen ja jälkiporvarillisen tai reformoidun porvarillisen). Mediatutkimuksessa tavallinen luokittelu nojaa taas loogiseen tyyppiin, kun puhutaan vastajulkisuudesta (se ymmärtyy hallitsevan julkisuuden negaationa). Manheimin formaalisosiologia puolestaan tarjoaa aineksia systemaattiselle luokitukselle, joka lähtee erilaisista viestintä- ja retorista suhteista. Sen avulla on helppo paikantaa esimerkiksi Habermasin kantaan kohdistuva tavanomainen arvostelu: siinä missä Habermas puhuu transsendentaalisesta julkisuudesta, puhuvat hänen kriittikkonsa pluralistisesta tai laadullisesta julkisuudesta – mikäli he ylipäätään hyväksyvät Habermasin (ja Manheimin) tasavaltalaisen lähtökohdan eli oletuksen yleistahdosta tai yleishyvästä.

Mediatutkijat korostavat nykyään mielellään, että ala on moni- tai poikkitieteellinen. Harvoin saa kuitenkaan vastaan tekstiä, jossa lähemmin analysoidaan sitä, miten mediatutkimus harjoittaa yhteistyötä muiden tieteenalojen kanssa. Manheim valaisee tätä mediatutkimuksen ja sosiologian osalta. Edellä kuvattuun tapaan hän osoittaa, miten julkisuussosiologia ja mediatutkimus täydentävät toisiaan. Sosiologina Manheimia kiinnostaa porvarillinen julkisuus, koska se edustaa uudenlaista, modernille yhteiskunnalle tyypillistä yhteiskunnallistumisen (*Vergesellschaftung*) muotoa, joka nojaa etäännytettyyn vuorovaikutukseen. Nykyään mediatutkijat puhuvat samasta asiasta käyttäessään Benedict Andersonin kuvitellun yhteisön käsitettä. Mediatutkimuksen anti asian käsittelylle liittyy puolestaan niiden joukkoviestintä- ja mediamuotojen analyysiin, jotka toimivat tämän yhteiskunnallistumisen kanavina. Näin painoviestintä, eritoten 1700-luvulle ominainen moraalilehdistö nousee Manheimin kertomuksen yhdeksi päähenkilöksi.

Manheimin työn kolmas nykymerkitys liittyy siihen, miten hän kuvaa keskinäisviestinnän ja joukkoviestinnän suhdetta. Tämä kysymyshän on tullut uudella tavalla ajankohtaiseksi internetin myötä. Verkko on väline, joka mahdollistaa samalla kertaa sekä pienryhmien keskinäisen yhteydenpidon että osallistumisen julkisuuteen. Itse asiassa verkossa nämä kaksi puolta lomittuvat käytännössä toisiinsa niin helposti, että jopa mediatutkijoilla on ollut vaikeuksia käsitteellistää sitä, mistä viestintyyppistä kulloinkin on kyse. Monesti kuuleekin väitteen, että joukkoviestinnän aika on ohi. Lähinnä tällä tarkoitetaan, että 1900-luvulle tyypillinen mediajärjestelmä ei ole enää joukkoviestinnän pää- tai ainakaan yksinomaan hallitseva muoto. Nykyisen muutoksen ymmärtämiseksi ei tällöin ehkä kannatakaan kiinnittää niin paljon huomiota 1900-lukuun vaan palata sitä aikaisemmille vuosisadoille. 1700-luvun suuri muutos, joka synnytti porvarillisen julkisuuden, voi terästää katsetta modernin julkisuuden viimeisimpään muutokseen 2000-luvun taitteessa.

Kirjallisuus

- Habermas, Jürgen (1962). *Strukturwandel der Öffentlichkeit: Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft*. Neuwied: Hermann Luchterhand.
- Park, Robert E. (1904). *Masse und Publikum: Eine methodologische und soziologische Untersuchung*. Bern: Lack & Grunau.

- Peters, Alfred (1930). *Die Zeitung und ihr Publikum: Grundlegung einer Soziologie der Zeitung*.
Dortmund: Fr. Wilh. Ruhfus.
- Peters, Alfred (1985 [1930]). Sanomalehtitieteen metodista ja esineestä. Suom. Kauko Pietilä.
Tiedotustutkimus 8:2, 23–30.
- Tarde, Gabriel (1901). *L'opinion et la foule*. Paris: Félix Alcan.
- Tönnies, Ferdinand (1922). *Kritik der öffentlichen Meinung*. Berlin: Julius Springer.